Катерина Кузь

Психолого-педагогічне визначення особистості

Сьогодні у сучасному суспільстві інтерес до проблеми людської особистості настільки великий, що практично всі суспільні науки звертаються до цього предмета дослідження. Проблема особистості стоїть у центрі філософського, антропологічного, психологічного, соціологічного знання; нею займається етика, педагогіка та інші науки, у яких існують різні підходи до визначення особистості.

У суспільних науках особистість розглядається як особлива якість людини, що здобувається нею у соціокультурному середовищі в процесі спільної діяльності та спілкування. При цьому необхідно враховувати багатогранність феноменології особистості, що відбиває об’єктивно існуюче різноманіття проявів людини в еволюції природи, історії суспільства, її власного життя.

У психологічній літературі часто в поняття особистість включаються самі різнорідні характеристики людини від динамічних здатностей нервової системи, темпераменту до світогляду та життєвих принципів. Подібне розширене тлумачення перешкоджає розумінню самого феномена особистості та приводить до невизначеності у формулюванні педагогічних завдань формування та розвитку особистості.

З огляду на вищевикладене, метою даної статті є вивчення поняття особистості в психології та педагогіці, а також визначення головних, істотних особливостей такого складного й багатопланового утворення, яким виступає особистість.

Про унікальність особистості свідчить наявність понад 90 її визначень у психології. Але водночас «особистість є поняття соціальне, воно виражає все, що є у людини надприродного, історичного. Особистість не є вродженою, вона виникає в результаті культурного та соціального розвитку», – наголошував Л.С. Виготський [3, 315].

Усі розділи психологічної науки розглядають особистість як споконвічно дану в системі соціальних зв’язків і відносин, детерміновану й виступаючу як суб’єкт діяльності. «Особистість − це складне, системне, багаторівневе, ієрархічно організоване, різнопланове, полізмістовне, прижиттєво утворене, сформоване психічне утворення людини, у якому вона виступає не тільки як об’єкт, але і як свідомий суб’єкт пізнання й активного перетворення дійсності» [13, 54].

С.Л. Рубінштейн писав: «Особистістю є людина зі своєю позицією в житті, до якої вона дійшла в результаті великої свідомої роботи... Особистістю є лише та людина, яка ставиться певним чином до навколишнього світу, свідомо виражає це своє ставлення так, що воно проявляється в усій її сутності» [12, 676–679]. Активно підтримував цю позицію К.К. Платонов, який під особистістю розумів певну людину – суб'єкта перетворення світу на основі його пізнання, переживання та ставлення до нього [11, 15], тобто особистість – це людина як носій свідомості. Свідомість – це не пасивне знання про навколишній світ, а активна психічна форма відображення реальної дійсності, властива тільки особистості. Саме ця активність є визначальною характеристикою особистості, яка розвивається. Вона дає змогу особистості виходити за межі накопиченого досвіду, сформованих якостей.

О.М. Леонтьєв визначав особистість як цілісне утворення, відносно пізній продукт соціально-історичного розвитку і особливий рівень онтогенетичного розвитку людини [7]. На його думку, реальною основою особистості людини є сукупність її відношень до світу, що є суспільними за своєю суттю і реалізуються разом. Особистість характеризують ті психічні явища людини, які сприяють її діяльності. Ієрархії діяльності утворюють ядро особистості.

Він виокремлює три основних параметри особистості: широту зв'язків зі світом; ступінь їхньої ієрархізованості та загальну структуру. Власне, багатство зв'язків індивіда породжує особистість. Ієрархія мотивів і діяльності особистості утворюють її ядро, визначають життєві настанови, ідеали, зміст діяльності та характеризують загальний «психологічний профіль» особистості.

Психологічними підструктурами особистості, за Леонтьєвим, є темперамент, потреби і прагнення, емоційні переживання й інтереси, навички та знання, моральні риси характеру тощо.

Б.Г. Ананьєв вважав особистість суспільним індивідом, об'єктом і суб'єктом історичного процесу. Він пропонував вивчати зв'язок між інтеріндивідуальною структурою того соціального цілого, до якого належить особистість, та інтраіндивідуальною структурою самої особистості. Багатство і різноманітність зв'язків із соціальним оточенням визначає внутрішню (інтраіндивідуальну) структуру особистості, специфіку психічного світу людини. А ця специфіка, своєю чергою, визначає характер і зміст взаємин особистості із соціальним оточенням.

Український психолог Г.С. Костюк розробив власну концепцію особистості, за якою індивід стає суспільною істотою, тобто особистістю, в міру того як у нього формуються свідомість і самосвідомість, утворюється

система психічних властивостей, здатність брати участь у житті суспільства, виконувати соціальні функції.

Г.С. Костюк чітко розрізняє поняття «індивід» і «особистість». Людина є індивідом на всіх етапах онтогенезу і за всіх умов, а особистістю стає і може перестати бути нею. Він підкреслює єдність природного і суспільного, біологічного і соціального: на його думку, природне в розвитку особистості не усувається, а діє на всіх етапах її життя [5].

У педагогіці особистість розуміється як продукт суспільно-історичного розвитку та носій культури. Особистісний підхід у педагогіці означає орієнтацію при конструюванні та здійснюванні педагогічного процесу на особистість як на мету, суб'єкт, результат і головний критерій його ефективності. Він настійно вимагає визнання унікальності особистості, її інтелектуальної та моральної волі, права на повагу [10, 15].

Особистість − системна якість, яка постійно змінюється, що проявляється як стійка сукупність властивостей індивіда й характеризує соціальну сутність людини [14, 121].

Особистість, з одного боку, позначає конкретного індивіда (особу) як суб'єкта життєдіяльності, у єдності його індивідуальних властивостей (одиничного) і його соціальних ролей (загального). З іншого боку, особистість розуміється як соціальна властивість індивіда, як сукупність інтегрованих у ньому соціально-значущих рис, що утворилися в процесі прямої та непрямої взаємодії даної особи з людьми й та які роблять його, у свою чергу, суб'єктом праці, пізнання та спілкування [9, 214].

А.В. Мудрик розглядає особистість як індивідуальний суб'єкт соціального виховання, виходячи з того, що будучи цілеспрямованою системою, вона активно впливає на себе, на обставини свого життя і на навколишнє середовище. «Особистість стає індивідуальним суб'єктом соціального виховання остільки та у тій мірі, оскільки в життєдіяльності виховних організацій створюються умови для реалізації та розвитку ряду її потреб. Чим сприятливіші ці умови, тим більше активно проявляє себе особистість суб'єктом соціального виховання. Характер прояву залежить, по-перше, від відносин, що сформувалися в особистості, до миру та з миром, до себе та із самої собою, по-друге, від міри її креативності» [9, 259].

В. Г. Крисько дає таке визначення особистості: «Особистість − це конкретна людина, що є представником певного суспільства, певної соціальної групи, що займається конкретним видом діяльності, що усвідомлює своє відношення до навколишнього та наділена певними індивідуально-психологічними особливостями» [6, 142].

И.Ф. Харламов говорить, що «поняття особистості характеризує суспільну сутність людини й позначає сукупність його соціальних властивостей і якостей, які він виробляє в себе прижиттєво» [19, 68].

Видатний російський педагог К. Ушинський розглядав психічне життя індивіда крізь призму соціальних процесів. На його думку, будь-яка практична діяльність, спрямована на задоволення духовних потреб особистості, є великим мистецтвом, а педагогіка як наука є вищим мистецтвом, оскільки вона задовольняє найбільшу з потреб людини і людства – їх прагнення до вдосконалення. Останнє потребує довершених знань про сутнісні риси особистості. Тому «якщо педагогіка хоче всебічно виховати людину, то спершу повинна всебічно пізнати її» [17].

У вітчизняній педагогічній думці склалися різні підходи до визначення поняття особистість. Так, А. Макаренко, обґрунтувавши «найсучаснішу проблему – проблему виховання неповторної людської особистості» [1, 115], намагався увиразнити її основні риси. На його думку, особистість є не лише раціональною, а й вольовою істотою [8, 235].

Спрямованість особистості, її устремлінь залежить багато в чому від навколишньої дійсності, духовності суспільства, характеру, цілей і засобів освіти і виховання. Це добре розумів В. Сухомлинський, який найбільшим бажанням людини вважав потребу особистості в іншій особистості як носії духовних цінностей, виникнення, розвиток цієї потреби на основі духовної спільності індивідів, їх прагнення до оволодіння духовними цінностями [15, 161].

Як зазначає І. Зязюн, сьогодні, в період перебудови школи, роздуми А. Макаренка і В. Сухомлинського про особистість набули особливо актуального звучання. «Їхня педагогіка зумовлена живим, власним досвідом, дає відповіді на найважливіші питання виховання і навчання підростаючих поколінь. Обидва педагоги вбачали в дитині особистість і вибудовували процес виховання на основі цілісного особистісно-діяльнісного підходу». Особистість у творах І. Зязюна змальована як певна цілісність, динамічна система різних якостей, рис індивіда, що формується на основі діяльнісного відношення до світу [4, 151].

Особистість у Н. Волкової характеризує суспільну сутність людини, пов’язану із засвоєнням різноманітного виробничого і духовного досвіду суспільства. Біологічна характеристика людини в нього не входить. «Особистість − соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученістю до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин… Поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільнозначущого та індивідуального, неповторного» [2, 37].

На думку С. Сисоєвої, особистість – це системна соціальна якість індивіда, яка формується у спільній діяльності та спілкуванні і

характеризується його включеністю у суспільні відносини. «Особистість цілісна, її фізичні, розумові, трудові, моральні й естетичні якості взаємозв'язані. Вона характеризується рисами, спільними для всіх людей, водночас у неї завжди є щось особливе, що відрізняє її від інших людей, щось індивідуальне. Індивідуальна своєрідність особистості неповторна» [16, 15]. Саме як суб'єкту соціальних відносин і свідомої діяльності особистості притаманні всебічність та гармонійність, які є основою ефективного вияву її творчої сутності.

Таким чином у педагогіці поняття особистості увиразнює найбільш істотні характеристики конкретної людини з точки зору її культури, особливостей характеру, поведінки, індивідуальних проявів життєдіяльності. Педагогіка конкретизує бачення особистості крізь призму проявів діяльності та спілкування індивіда в процесі навчання і виховання. Разом із тим теоретико-методологічний аналіз цього поняття свідчить про те, що воно виражає насамперед соціальні, а не психологічні характеристики індивіда. Але педагогіка в змозі успішно розв'язувати поставлені перед нею завдання, лише спираючись на знання закономірностей розвитку особистості, враховуючи психологічні особливості. Тому дослідження проблеми особистості у педагогіці та психології є не тільки доцільним, а й необхідним.

СПИСОК ВИКОРИСТАННИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичко А.К., Бічко І. В. Феномен української інтелігенції. − Дрогобич, 1997. − 245 с.
2. Волкова В.Н. Педагогіка: Навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб., доп. − К.: Академвидав, 2007. − 616 с.
3. Выготский Л.С. История развития высших психологических функций // Собр. соч.: В 6 т. – М., 1982. – Т. 3. – С. 315.
4. Зязюн І.А. Педагогіка добра : ідеали і реалії. − К., 2000. − 480 с.
5. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989.
6. Крысько В.Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах. − Минск, 1999.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1975.
8. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: − В 8-ми т. Т. 3 / Сост. Л.Ю. Гордин, А.А. Фролов. − М.: Педагогика, 1984. − 512 с.
9. Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику. − М., 1997. − 368 с.
10. Педагогика / Под ред. С. А. Смирнова. − М.: Академия, 2003. − 509 с.
11. Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М, 1986.
12. Рубинштейн С.Л. Основи общей психологии. – М, 1946.
13. Сластенин В.А. Психология и педагогика / В.А. Сластенин, В.П. Каширин. − М., 2003. − 478 с.
14. Степанов Е.Н. Педагогу о современных подходах и концепциях

воспитания / Е.Н. Степанов, Л.М. Лузина. − М., 2002. − 170 с.
15. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю // Вибрані твори: В 5 т. − К., 1976. − Т. 2. − 190 с.
16. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. − К., 1996. − 250 с.
17. Ушинський К.Д. Вибрані твори: У 2 т. − К., 1983. − 280 с.
18. Фельдштейн Д.И. Психология становления личности. – М., 1994.
19. Харламов И.Ф. Педагогика : Учеб. − 6-е изд. − Мн.: Універсітэцкае, 2000. − 560 с.
20. Ягупов В.В. Педагогіка : Навч. посібник. − К.: Либідь, 2003. − 560 с.